

«Ուստի խորհոյցներ ալ կը գտնուին որ վենետիկի եւ Վիեննայի Գիթիթարեանց քար միաբանութիւնները երկիրդող (տ. էջ ԺԳ. ԵՈՂ. Հայ Տնն դպրութիւն 1897, Վենետիկ) Ոսկեգարեան եւ ոչ ոսկեգարեան բանակուին Տնն ստարզը արդիականութեան վերանելով, անոր նոր երեւոյթ մը տալու եւ պատասխանատուութենէ զերծ ծախու Տարիկն առջեւ է որ Հուրքոս ուսուցիչ էրբըր դիտամմը լայն կը բացուին ամէն անոց առջեւ, որ իրենց ստորագրութեան տակ յանձն կ'առնեն վարկարկել ոչ ոսկեգարեան նախաձայնեալ կարգ մը Տնն մասնագիրները, (էջ 20):

Այս քանի մը սող մէջբերութիւնը բաւական են՝ կարծենք, որոշակի յատկանշելու Պր. Մ. Յովհաննեսեանի գրած եւ գրելիք Հայագիտական բանասիրութիւնները, քանի որ մասնագրի մը լեզուն, ժամանակը, արժէքը Հետազոտել ու որոշելն «վարկարկում», կը համարի: Բայց իբր վերջաբան պիտի յաւելունք, որ Միհրան Յովհաննեսեանի այս անչաղը փորձը երկու կէտերու վրայ դարձուց մեր ուշադրութիւնը. մին՝ կը ցուսիք ըսելու, բնաւ ազդեցութիւն չեն բրած՝ ոմանք վրայ, Հայ մասնագրութեան մէջ ճեճուած այս եւ այսորակի ինչիրները, չեն կրցած գեւ լուսասիրել մտքերը, որովք «տապալը արմատին զարնելը, ազգատեցութիւն կը համարին: Իսկ երկրորդ, պիտի ստիպուինք կ'երեւայ «ի ձուս», սկսիլ դարձեալ լուսաբանութիւններու, որովհետեւ Միհրան Յովհաննեսեանի 214 էջերով գրուած գիրքը յայտնի ցոյց կու տայ որ Ձեռնոր Գրակի նկատմամբ մղուած ինչորական պայքարը դեռ լաւ ըմբռնած է Հեղինակը:

Իրատ կու տանք յարգու հեղինակին, որ գրքին կողմն վերելք գետեղած՝ «Չորս Տարիւրամեակ Հայկական տպագրութեան», բառերը ճարտարութեամբ մը թղթատ մեքենային տակ անցընելով... գլխատե, վասն զի իրեն վրայ չկրցանք նշմարել խուզարկիչ ոգի յայպիտի նուրբ ինչիրներու մէջ խորատուգետելու, եւ այսպիսի պատրաստութեամբ գրուած երկ մը միայն պատիւ կրնայ բերել Հայկական տպագրութեան չորս Տարիւրամեակին, եւ իրեն կը վայելէ փառաւորացեա իւր գրքին իբր motto ընտրած փառաբան (Տ բառերու մէջ Յ շեշտի սխալ!) «Մի՛ դատիք, զի մի՛ դատիցիք», խօսքը, որուն յանդէս գրուելուն մէջ ի՛նչ մեծ գաղտնիք գտնուելուն չկրցանք խելամուտ ըլլալ . . .

Հ. Պ. ՄԱՆՆԱՆՅԱՆ

Dr. HÜLLER JOSEF C. SS.-R. — Die Epikless der griechisch-orientalischen Liturgie. Ein Beitrag zur Lösung der Epiklesenfrage. 8°, XX + 189, Wien 1911.

Գիրքս վիեննայի Համալսարանին ստուածարանական ծիւղի վարժոցներուն միոյն հրատարակած Ուսումնասիրութեանց եւ Յեղեկագրութեան Թ.Պ.Պ. հատոր կը կազմէ: Հեղինակն, ինչպէս իմացանք՝ Ս. Հողորդութեան ԻԳորգ միջազգային ժողովքին առթիւ (պիտի գումարուի Վիեննա 12 — 15 Սեպտ. 1912) կը հրատարակէ այս գործը, որ՝ արեւելեան իրերը մերձուտ շտապելուն՝ հետաքրքրական է նաեւ մեզի համար, վասն զի նիւթ մին է, որուն ուսումնասիրութեան մէջ Հայաստանեայց Եկեղեցին չէր կրնար՝ իբր արեւելեան Եկեղեցեաց գլխաւոր ներկայացուցիչներն մին, նկատի չառնուիլ: Երեսնական եւ մասամբ դաւանաբանական հարցերին մին է, որ կ'ուսումնասիրուի այստեղ, իբր ոչ առաջին ճշ ալ յամենայն դէպս վերջին անգամ, — այս է՝ Ս. Պատարագի մէջ հացն ու գինին Յերոնական խօսքերով (Առէք կերէք... Արեւք ի սմանէ...) արդեօք կը սրբագործուի եւ կը փոխարկի ի մարմին եւ յարիւն փրկաստի, ինչպէս կը սորվցընէ Արեւմտեան Հռովմէական Եկեղեցին, թէ՛ նոյն խօսքերուն յաղորդող Հոգւոյն սրբոյ Արման անուանի աղօթքով (Երկիր պագանեմք եւ աղաչելք... աւաքեա ի մեզ եւ յառաջի եղեպ յընծայ յայս զմտնընեակից եւ զեակից սուրբ զՀոգի, որով զՀաց օրհնեալ...), որ ըստ աւանդութեան Ս. Բարսղև, Հայոց ծանօթ Պրովկ կ. Պ. Հայրապետին եւ այլոց՝ Աւաքեաններէն գաղափարուած եւ Երեսարաններու մէջ առնուած է եւ պահուած առաւելապէս արեւելեայց քով, եւ որուն այսօր Արեւելեան Եկեղեցիք սրբագործիչ զօրութիւն կը վերագրեն:

Գրութեանս առաջին գլուխը զուտ պատմական է, ուր կը ընայ Հեղինակը պարզել թէ ինչ գիրք բնած է Արեւմուտք արեւելեան Եկեղեցեաց այս աղօթքի նկատմամբ կազմած գաղափարներուն հանդէպ: Առաջնորդ առնելով Ռայնալտի Յարգիլը (տարի՛ 1342), Հէֆելիէի ժողովոց պատմութիւնը (Hefele-Knöpfler, Konziliengeschichte. Freiburg 1890, Bd. 6) եւ Մանսի Ս. Ժողովոց հաւաքածոն (1798, հտր. 31) սկիզբ կ'ընէ՝ Հայերեն (էջ 5 — 9, 17 — 18), արդէն շատ անգամ տպուած եւ դեռ եւս անմշակ տեղիները վերստին կրկնելով, պապ կ'անցնի միւս Եկեղեցեաց: Այս առաջին մասին

մէջ կը ջրցընէ, որ լատին եկեղեցին, այսինքն արեւմուտք ընդհանրապէս, ուրիշ իմաստ կապած է այդ Աղօթքին եւ ուրիշ զօրութիւն կուտայ անոր՝ Գերուսական խօսքերուն քով, քան Յոյն եւ Ասորին. իսկ Հայերն աւելի մեղմօշարած կը ներկայանան իրենց գիտցածին, մամուարարար յառաջ բերուած Մխիթար Բունեցի կաթ. ի սինոդական մէկ պատասխանը, որ Հայոց դէմ արձակուած 117 ամբաստանութիւնները կը հերքէ՝ այս նկարագիրն ունի, վասն զի Մխիթար կաթ. կը յայտարարէ Բենեգիկոսոս ԹԲ Քահանայապետին՝ թէ Հայերն ամէն ժամանակ հաւատացած են, որ Քրիստոսի խօսքերով իրք գոյացափոխութիւն տեղի կ'ունենայ Սեղանին վրայ, իսկ թէ զՀոգին Սուրբ ալ կը կոչենք՝ անոր համար՝ վասն զի այսպէս ըրած եւ սորվեցուցած են մեզի Բարսեղ, Աթնասս, Ոսկերեան. բայց թէ Բնշ մտքով ըրած են իրենք՝ մեղի ծանօթ չէ, ուստի, դուք եթէ ստուգազոյն քան մը գիտէք՝ պարտաս ենք հետեւելու, միայն յայտնէիք մեզի:

Ընշտնիք հոս, որ Հռովմ թէեւ մեծ հըսկողութիւն ցոյց տուած է այս մասին, բայց վճիռ մը վերջնականապէս տակաւին չէ տուած որոշելու՝ թէ կոչման աղօթքին արդեւ մը գոյացափոխիչ զօրութիւն մը դաւանաբանօրէն կ'ընէ՞ վերագրուի թէ ոչ. մինչ Գերուսական խօսքերուն, եւ միայն Գերուսական խօսքերուն այդպիսի զօրութիւն մ'ունենալը՝ sententia fidei proxima է ըստ ստուածաբանից, այսինքն, վճիռ՝ մերձադր հաւատոյ:

Մինչև օրս շատերն արդէն գլուխ յոգնեցուցած են այս խնդրոյ համար, կարծիքներու մատենագրութիւն մ'իսկ ստեղծուեցաւ, եւ հիմայ մեծ ագոյն թափով բնափոխ քննարկներ քննուած են կ'առնուին, այսու հանդերձ կարմիր ծովու հասանու պարիսպներուն նման՝ իր բանասիրաց գլխն տակաւին շատ վեր բարձրացող գծուարութիւններ կը քնն խնդրոյ այս երկու կէտերը: Այս գծուարութեանց հակառակ՝ գլբին նպատակակէտ դարձ է Հեղինակը ցուցնելու ընաբաց վրայէն, թէ արեւելեան ծիսից խորհրդամատոյցներն յղեցուցաբարուց փոփոխութիւններ կրած են Հոգւոյն Սուրբ կոչման աղօթքին մէջ, բայց յատկապէս Առաքելոց Սահմանադրութեան Ըրգ գլբին, կղէմէսեան կողուած խորհրդամատոյցին ձօնփոխ (յայտնեսցէ) բառը, որ ընագրին մէջ զետեղուած է այսպէս . . . Ծրաց ձօնփոխ τὸν ἄρτον τοῦτον σάμα τοῦ Χριστοῦ σου καί . . . Արգ Բնշ

իմաստ ունի այստեղ ἀποφαίω. ամենէն հմուտ բուսագրութեք կը գտնէ լատ. ostendo, demonstro, declaro, palam facio, revelo, probo, indico, exhibeo, creo, efficio, reddo ուրեքն ցուցնել, յայտնել, հաստատել, Ծանօթ բառ, յայտարարել, ասնել, քննել, կորսել:

Գրասական ուրիշ օրինակ մըն է յուն. ἀναδείξαι == ցուցել բառը Բարսեղ խորհրդամատոյցին մէջ, ուր կամաց կամաց մէկ կողմ մղուելով տեղի տուած է երկիմաստ յօդոյց (== [1] ցուցել, == [2] արտոյց) բառին, եւ այն՝ արտոյց նշանակութեանը. Բառն ըստ այսմ՝ նախնաբար էր՝ ἀποφύγη եւ կամ ἀναδείξαι, յղեցուցա ներմուծուած է յօդոյց (արտոյց), կը գտնուին ընագրիներ ալ, որոնց մէջ յօդոյց բառը կը պակսի, եւ առաջինը վերստին յերեւած կ'ենէ:

Ասոր նման է ասորերէնն ալ, որուն բնագիրն է ըստ Աստեմանիի՝ «Առաքեա ի մեզ եւ յընայս յայս զՀոգիդ քո սուրբ, որ ընդդէմ ցուցել (illabens ostendat, ասոր, նէիցի) զխորհուրդս զայս մարմին կենդանի, մարմին փրկաւած, մարմին նոյն ինքն ցեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, արտոյց զի որոց ընդունին զնա՝ եղիցի ի քաւութիւն եւ ի կենսոյ յախոսնայանս (ամէն)»:

Իւր տեսութեան համար յառաջ կը բերէ հեղինակն շարք արմուններ անուանի ընդարձաբանասիրաց, Դանիէլ, Պորթաս, Հէֆէլէ, Բիկկէլ, Մալքովիչ, Դրէվս. Ծանօթ է նաեւ Գաթրճեանի խղարկութեանց (Սրբազան Պատարագամատոյցը Հայոց Վիեննա 1897, էջ 162—164 եւ Ծանօթութիւններ) որոնց արդիւնքը նպաստաւոր գտած է իւր կարծեաց, ինչպէս որ հաղորդած էր մեզ:

Ուրեքն Դկտ. Հէյլլեր այս գրութեամբ կ'ուզէ հաստատել, թէ Հնագոյն երկու պատարագամատոյցաց, այսինքն կղեմէսեան կողուած եւ ասորական բնագրաց համեմատ՝ Հոգւոյն արքոյ կոչման աղօթքով ուրիշ քան չի խնդրուի Ս. Հոգիէն, բայց եթէ՞ գայ ինքնին մատուցողաց եւ ընծայից վրայ եւ հաստատի պարգեւով իր թէ լուսոյ տակ դնէ, յայտնէ իրենց՝ Սեղանին վրայ արդէն ներկայ Զոհը, եւ անոր արժանիքներուն զիրեք մատակցի ընէ. քանի որ, ինչպէս տեսանք՝ ποισιν եւ ասոր դիմաց գրուած արեւելեան բառերուն՝ պէտք չէ տալ որ եւ է արարչագործիչ եւ արբագործիչ նշանակութիւն, այլ այն մտքով անելու է ինչ մտքով որ հիներն առած են, իբր

Հոմանիչ άναδειξεν (ցուցանել) եւ άποφαινει (այստել) բառերուն:

Թէ պիտի կարենայ այսու գոհ ընել նիւթին հմուտները, չենք գիտեր: Այսու հանդերձ՝ ինամբով, ընտիր յօրինու ածող գրուած եւ տարիներու աշխատութիւն մին է որովոք. Հեղբերի այս գիրքը, ուր դժուարութեան բուն երակնեւ բուն կը մերձենայ բանտօրութիւնը, բայց Հեղինակն անձամբ կը խոստովանի թէ տակաւին վերջնականը չէ իւր խօսքը, անոր համար, պիտի ըսենք, դժուարութիւն կը մնայ դժուարութիւն Տերունական խօսքերուն եւ Կոյման աղօթքին հին եւ նոր պատճառներն իրարու հետ հաշտեցնելու:

Հ. Ս. ՅԵՐԱՅԻՄՅԱՆ

ՍՅԵՆՍԻՅԵ

“Յիշատակարան, Հայ տպագրութեան 400 ամակի առթիւ: — Գ. Զարդարեանի Հայ տպագրութեան 400 ամակին առթիւ (1512—1912) կազմուելիք գործքը Հսկայաբայլ կը յտուշողդիմէ. Ներկնից 27 պրակներուն յաջորդած է արդէն 28-ը. որ լայ տեսնամքուր տպագրութեամբ: Ներկայ պրակներն ինքն է. Յակոբ Արժապետ Կարենեանց (1863), Յակոբու Պատրիարք Սերոբեան (1780—1862), Աստուածատու Արքեպ. Բարկեան (1738—1825), Տիկին Կատարինէ Լազարեանց (1805—1881), Յակոբ Մինաս Արքեպիսկոպ († 1683), Մօսէս Խան Թոփչի Պաշի († 1820), Պօղոս Պատրիարք Գրիգորեան:

Անշուշտ Մեծ, Հեղինակին ծրագրին համաձայն, գործքս արդէն աւարտած պիտի ըլլայ, մինչև յորելեանի տնտեսութեան որոշեալ օրը:

Յէլպոլիօրան՝ ստուգիւ սքանչելի գործք մը, ուր նկարուած պիտի գտնենք Հայ կեանքն իւր իսկական գոյններով, շարան շարան մեր առջեւ ներկայացնելով պատկերազարդ երեւելի անձնաւորութեանց շարժապատկեր մը (cinematographie), որ սակայն ոչ թէ միայն վայրկենատիպ ազդեցութիւն մը պիտի թողու ընթերցողաց վրայ, այլ միեւնոյն ժամանակ մէյ մէկ մնայուն վաւերութիւններ ապագայ պատմութեան համար: Հարկ է խոստովանիլ, որ այսպիսի կարեւոր եւ միտամանակ աստանելի գործք մը ի կատար հանելու համար՝ եռանդուն ու անխնել աշխատող մը անվճար ջանքերու կը կարօտէր. եւ ինչպէս կը տեսնուի, Մեծ, Հեղինակն ամեն ճիշդ յանձն առած է, աւելի ճիշտ ու կատարեալ կազմել կարենալու համար իւր հրատարակութիւնը. «արժանի է մշակն վարձու իւրոյ»:

Գ. Զարդարեանի այս գործքը, թող գործնական օրինակ մը ըլլայ այն ամենուն, որոնք թէ եւ շատ ու մեծամեծ խոստումներ կ'ընեն, սակայն գծախտաբար արտագրութիւնը քիչ կամ ոչինչ կ'ըլլայ ինչպէս որ հասարակօրէն կ'ըսուի. Chi molte cose incomincia, viene a capo di poche: Ինչ գեղեցիկ կ'ըլլար եթէ Հայ տպագրութեան նուիրուելիք բոլոր գործերն ալ այսպիսի ըլլային: Կը յուսանք թէ «Յիշատակարան», դրդիչ պիտի ըլլայ 400 ամակին առթիւ կազմուելիք գեթ գրական «Փնօդ»ի մը գաղափարին եւ թէ՛ ինչ լաւագոյն նպատակի կրնայ գործածուիլ այս 'Փնօդը': Ազգին անցեալը եւ դար է դար հայութեան ոգին, անոր ընդունի մշտնջենաւորութիւնը, սովորութեանց պահպանումը, գեղարուեստական գիտութեանց յատկացումը, գրական յիշատակարանով մը յաւերժացնել, ահայ գործնական առաջարկութիւն մը, որ՝ կը համարենք, թէ կ'արժանանայ Հայ գրագէտներու եւ Մեկնասներու ուշագրութեան:

Հ. Յ. ՏԵՐ-ՄԱՐԿԱՐԵԱՆ

ՍՍՅԵՆՍԻՅԵԱԿԱՆ

Ը Ն Դ Է Ա Ն Ո Ր Ի Յ Ա Ն Կ
“ՀՆԻԿԵՍ ԱՄՈՐԵՆԵՆ ՍԻՌՈՒՄՆԵՐՈՒԹԻ
25 ՏԱՐԻՆԵՐՈՒՆ
(1887—1911)

ՅԱՆԿ Ա.

Յօդուածագիրներն եւ իրենց յօդուածները:
(Շ—բ—ն—լ—բ—հ—ւ)

- ՄԱՍՏԻՍԵԱՆ Ե. Դիտողութիւն մը (Յելիքս Նեփի L'Arménie chrétienneի մասին). ու 72, է 105.
- Զեհոր Գլակ եւ Մ. Խորենացի. դ 4.
- Ղազար Փարպեցու պատմութեան յատկանշանք. ու 166.
- Բն. Ընկեր իմ: Վիշա. գ 119.